
تاریخ شفاهی زنان فلسطینی: رویکردها و رهیافتها

پیمانہ صالحی

کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، نویسنده و پژوهشگر تاریخ شفاهی

Email: peymaneh.slh@gmail.com

■ چکیده

مطالعات در حوزه تاریخ‌نگاری زنان در زمینه‌های مختلف فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی به‌منظور ثبت و ضبط فعالیت‌های آنان به‌عنوان نیمی از اعضای جامعه، از اهمیت شایانی برخوردار است. توجه به تاریخ‌نگاری زنان در خاورمیانه با استناد به حضور پررنگ آنان در بسیاری از جنبش‌های اجتماعی-سیاسی نقش محوری آنان را نمایان می‌سازد. زنان فلسطینی در قرن حاضر، چه در دورانی که تحت قیومیت بریتانیا بودند و چه در سال‌های اشغال کشورشان از سوی اسرائیل، در گستره تاریخی و فرهنگی این سرزمین تأثیری دیرپا داشتند. در این میان، تاریخ شفاهی چونان عصای معجزه‌گری وقایع و رخدادهای فلسطین را از نگاه زنان این کشور به تصویر می‌کشد. به‌رغم اجرای چندین طرح تاریخ شفاهی در این حوزه، تاریخ زنان فلسطینی همچنان با کمبود منابع دست‌اول روبه‌رو است. این نوشتار ضمن بررسی پژوهش‌های پیشین، افق‌های پیش روی تاریخ شفاهی زنان فلسطینی را تبیین می‌کند و بر لزوم بهره‌مندی از این روش پژوهشی تأکیدی ویژه دارد.

■ **کلیدواژه‌ها:** تاریخ شفاهی، تاریخ‌نگاری، فلسطین، مصاحبه‌ها، تاریخ زنان.

مقدمه

وقتی زنان موضوع تاریخ باشند، یعنی اثر تاریخی از جریان‌های اصلی قرون معاصر فاصله می‌گیرد. این نوع تاریخ‌نگاری، علاوه بر اینکه به تاریخ اجتماعی توجه دارد، از سایر زمینه‌های علوم انسانی نیز بهره می‌گیرد. تاریخ‌نگاری زنان به بیانی ساده، بر روی نظرات و روش‌های زندگی زنان تمرکز می‌کند. توجه به گروه زنان و تأکید بر مسئله جنسیت، روشی بدیع در فهم تاریخ جوامع بشری فراهم آورده است که مورخان توانسته‌اند به کمک آن، اطلاعات جامعی از عینیت زندگی بشر فراهم آورند (نورائی‌نژاد، ۱۳۹۶: ۱۵۷).

زنان فلسطینی در تاریخ پُرفراز و نشیب کشورشان حوادث مختلفی را تجربه کرده‌اند. آنان در سال‌های اشغال فلسطین و دوران آوارگی و تبعید، با تشکیل ائتلاف‌ها و همکاری با مؤسسات و سازمان‌های حقوقی بین‌المللی، اسرائیل را تحت فشار قرار دادند و از حقوق خودشان دفاع کردند که از آن میان می‌توان به حضور ۱۰ نماینده زن در اولین مجلس شورای ملی «سازمان آزادی‌بخش فلسطین» در سال ۱۹۴۸ اشاره کرد.

تاریخ شفاهی زنان با رویکردی جامعه‌گرا و مردمی که از سوی طرفداران حقوق زنان با اقبال روبه‌رو شده، در پی ثبت تلاش‌های زنان در طول تاریخ است. بررسی تاریخ زنان از روزن پژوهش‌های تاریخ شفاهی، افق‌های پیش‌روی تاریخ شفاهی زنان فلسطینی و تمرکز بر نکات کلیدی به منظور تاریخ‌نگاری دقیق تحولات مرتبط با زنان، دریچه‌های نوینی را در حوزه تاریخ زنان در خاورمیانه می‌گشاید.

این نوشتار در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

۱. تحولات مرتبط با تاریخ زنان فلسطینی چه مواردی را شامل می‌شود؟
  ۲. تاریخ شفاهی در تاریخ‌نگاری زنان فلسطینی چه جایگاهی دارد؟
  ۳. طرح‌های تاریخ شفاهی زنان فلسطینی چه ویژگی‌هایی دارد؟
  ۴. کدام چشم‌اندازها پیش‌روی تاریخ شفاهی زنان فلسطینی قرار دارد؟
- در سال‌های اخیر، برخی از جنبه‌های تاریخ زنان فلسطینی از سوی مورخان و جامعه‌شناسان بررسی شده است. در ذیل به برخی از این موارد اشاره می‌شود:
- مرکز منابع عربی (۱۹۹۱/۱۳۷۰) برنامه‌ای را تحت عنوان «حافظه فعال» با هدف گردآوری تاریخ شفاهی فلسطینی‌های ساکن در لبنان به اجرا درآورده است تا تاریخ،

فرهنگ عامه و هنر مردمی فلسطین زنده نگاه داشته شود. شماری از مصاحبه‌شوندگان این برنامه را زنان تشکیل می‌دهند.

مرکز هنری ام الفحم (۱۹۹۶/۱۳۷۵) طرحی با عنوان «حافظه مکان» به اجرا درآورده است. در این طرح خاطرات افرادی که در مناطق ام الفحم و وادی عاره زندگی می‌کردند، ثبت شده است. زنان نیز سهم قابل توجهی از روایان این طرح را شکل داده‌اند.

محمود زیدان و دیانا آلن^(۱) (۲۰۰۲/۱۳۸۱) با بنیان‌گذاری آرشیو نکبت در دانشگاه آمریکایی بیروت، با نسل اول آوارگان فلسطینی در اردوگاه‌های لبنان مصاحبه انجام دادند. بخش عمده‌ای از این آرشیو مشتمل بر مصاحبه با زنان فلسطینی است.

الن ال فلیسچ من^(۲) (۲۰۰۶/۱۳۸۵) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «عبور از مرزهای تاریخ: پژوهش در زمینه تاریخ شفاهی زنان فلسطینی»^(۳)، با سفر به فلسطین و کرانه باختری به بررسی تاریخ زنان فلسطینی با بهره‌مندی از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی پرداخته است.

فاطمه قاسم (۲۰۱۱/۱۳۹۰) در کتاب *زنان فلسطینی: تاریخ شفاهی و حافظه جمعی*، خاطرات زنان فلسطینی را روایت و مستند می‌کند. مصاحبه با زنان در شهرهای الرمله و لاد انجام شده است.

نیکی کدی^(۴) (۱۳۹۵) در کتاب *زنان در خاورمیانه: گذشته و حال*، تاریخ زنان را در کشورهای خاورمیانه به‌طور عمیق بررسی کرده است. پژوهش در مورد زنان فلسطینی نیز بخشی از این کتاب است.

کارل منصور (۱۳۹۵) در تحقیقی، با زنان فلسطینی ساکن در قدس مصاحبه کرده است. این زنان از دشواری‌های رانده شدن از خانه‌هایشان و آوارگی سخن گفته‌اند. این تحقیق به‌صورت یک فیلم مستند منتشر شده است.

فرح ابوبکر (۲۰۱۸/۱۳۹۷) در کتاب *داستان‌های عامیانه فلسطین، خاطرات زنان فلسطینی* را از جریان نکبت درج کرده است. بهره‌مندی از روش پژوهشی تاریخ شفاهی فرصتی فراهم آورد تا زنان هویت خود را بیابند و تاریخ خود را حفظ کنند.

سعید غفاری (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «باریکه نور» خاطرات آخرین نسل از ساکنان فلسطین را که ناچار به مهاجرت شده بودند، ضبط کرده است. زنان بخش زیادی از مصاحبه‌شوندگان این مجموعه را شامل می‌شوند. نتایج این تحقیق به‌صورت مستندی با همین نام منتشر شده است.

حسن حب‌الله (۱۳۹۸) به‌منظور تکمیل پرونده فلسطین در جنبش حزب‌الله لبنان، طرح جمع‌آوری خاطرات آوارگان فلسطینی اعم از زن و مرد را به اجرا درآورده است.

تاریخ شفاهی زنان

تاریخ شفاهی محصول تفکر مدرن از قرن هجدهم میلادی به این سو است. پیشینه تاریخ شفاهی را نباید طبق تقسیم‌بندی اعتباری غربی‌ها در دوران باستان و قرون وسطا جست‌وجو کرد زیرا تاریخ شفاهی مبتنی بر ثبت و کشف امر واقع، به کمک فناوری ارتباطی، پس از اختراع ضبط صوت شکل گرفت. تاریخ شفاهی از اوایل قرن بیستم در اروپا با اقبال روبه‌رو شد و روشی بود که مورخان از علوم اجتماعی اقتباس کردند (کوینلن؛ دلیو سامر، ۱۳۹۲: ۴۰-۴۲). منابع حاصل از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی در بین منابع دست اول تاریخی جای دارند و به بازسازی شرایط و فضای تاریخی موضوع پژوهش یاری می‌رسانند. داده‌های تاریخ شفاهی به دلیل پویایی و توانایی در انتقال گفتمان حاکم بر زمان رخدادها، حائز اهمیت به شمار می‌روند (کاموس، ۱۳۸۷: ۳۵).

تاریخ زنان جزو تاریخ‌های مضاف به حساب می‌آید. مضاف یعنی یک صفت به تاریخ اضافه شود. تاریخ‌های مضاف میان‌رشته‌ای^(۵) یا چندرشته‌ای^(۶) هستند. مورخان بر مبنای دلایلی نظیر سلطه و تفکر مردسالارانه در بررسی وقایع، عدم تمایل زنان به بازگویی خاطرات، کمبود منابع حاصل از مصاحبه‌ها در زمینه تاریخ زنان و نیاز جامعه پژوهشی به منابع مرتبط با زنان، در پی تفکیک تاریخ شفاهی زنان از مردان هستند. امروزه مراکز دانشگاهی، بنیادهای مطالعات زنان، مراکز فرهنگ عامه، کتابخانه‌ها و پژوهشکده‌های تاریخ اجتماعی در اروپا و آمریکا به‌طور متمرکز در انعکاس خاطرات و گفته‌های زنان می‌کوشند. مسائل و موضوعات جدیدی که در دهه‌های متمادی پیش می‌آید، فرصتی ناب در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد تا به ثبت تجربیات زنان در باب آن مباحث بپردازند. مورخان تلاش می‌کنند با شناسایی رویکردهای روش‌شناختی و تحلیلی که موجب آزاد شدن روایت‌های زنان از چارچوب‌های خاص می‌شود، مشکلاتی را که بر سر راه شنیدن صدای آنان است، برطرف نمایند (Cluck, 2006: 10 – 12).

زنان فلسطینی در گذر زمان

بی‌شک زنان یک جامعه تأثیری ماندگار در شکل‌گیری و جهت‌دهی به فرهنگ غالب آن جامعه دارند. زنان به‌عنوان اعضای فعال جوامع بشری که ویژگی‌ها و روحیاتی خاص دارند، عهده‌دار نقش‌های غیرقابل انکاری در دهه‌های مختلف بوده و هستند. وضعیت اقتصادی، آداب‌ورسوم، شرایط فرهنگی، ارتباطات درون خانواده و بیرون از آن و بسیاری از مسائل دیگر از نگاه تیزبین زنان دور نمی‌ماند و این توانایی را دارند که وقایع را به گونه‌ای نزدیک به واقعه بیان کنند و یاری‌گر محققان تاریخ زنان باشند.

در فواصل سال‌های ۱۹۰۰ و ۱۹۱۰، زمانی که فلسطین تحت سلطه عثمانی بود، زنان فلسطینی انجمن‌های متعددی ایجاد کردند. این سازمان‌ها بیشتر در شهرهای بزرگ فلسطین، به‌ویژه در شهرهایی با جمعیت بزرگ مسیحی مانند بیت المقدس و حیفا تشکیل شد. در ۱۹۲۱ زنان فلسطینی با راه‌اندازی جامعه خود موسوم به «انجمن زنان عرب» مستقر در اورشلیم، به سازماندهی تشکیلات‌شان مبادرت ورزیدند. این جامعه تظاهراتی علیه شهرک‌های یهودیان فلسطین ترتیب داده بود. به دلیل کمبود بودجه و فشارهای اجتماعی و سیاسی بر زنان این انجمن، پس از دو سال منحل شد (ملا ابراهیمی؛ نریمانی؛ قنبری، ۱۳۹۰: ۹۵-۹۷).

زنان فلسطینی در ۱۹۳۶ برای نخستین‌بار در مبارزات مسلحانه شرکت کردند و فاطمه غزاله اولین زنی بود که توسط نیروهای بریتانیایی کشته شد. در همان سال زنان فلسطین با ارسال نامه‌ای به کنفرانس جهانی صلح در بروکسل، خواستار توقف مهاجرت یهودیان به وطنشان شدند و با شرکت در کنفرانس‌های کشورهای عربی که در حمایت از مبارزات فلسطین برگزار می‌شد، حضور سیاسی خودشان را به منصفه ظهور گذاشتند (الخلیلی، ۱۹۸۱: ۱۲۱).

در پی ایجاد کشور اسرائیل در ۱۹۴۸، جابجایی و از بین رفتن زمین، یک مسئله اقتصادی برای فلسطینی‌ها ایجاد کرد. این امر به‌رغم محدودیت‌های اجتماعی، تقاضا برای استخدام زنان به‌عنوان نیروی کار ایجاد کرد. درگیری اسرائیل و فلسطین به‌طور جدی زنان فلسطینی را تحت تأثیر قرار داد. پس از جنگ اعراب و اسرائیل و جنگ‌های بعدی، صدها زن از وطن تبعید و آواره شدند. شکل‌گیری سازمان آزادی‌بخش فلسطین در ۱۹۶۴، به

ایجاد «انجمن زنان فلسطین» کمک کرد و به آنان اجازه داد تا در اولین جلسه شورای ملی فلسطین در اورشلیم شرکت کنند (ملا ابراهیمی؛ یزدان‌پناه، ۱۳۸۹: ۶۹-۷۰). با توجه به اینکه تبیین تاریخ زنان بر مبنای تاریخ شفاهی از اوایل دهه ۱۹۷۰ در اروپا آغاز شد، بهره‌مندی از این روش پژوهشی در کشورهای آسیایی و خاورمیانه تا چند دهه بعد با اقبال گسترده‌ای روبه‌رو نشد و تنها به اجرای طرح‌های محدودی منحصر شد. در ادامه، شماری از طرح‌های تاریخ شفاهی زنان فلسطینی بررسی می‌شود.

حافظه مکان: روایت‌های ساکنان ام الفحم و وادی عاره

ام الفحم، یکی از شهرهای عرب‌نشین فلسطین است که در استان حیفا واقع شده است. این شهر بر روی خط الرأس کوه ام الفحم و مشرف به منطقه وادی آرا است. به دلیل نزدیکی این شهر به کرانه باختری، اغلب به‌عنوان گزینه‌ای برای مبادله اراضی در معاهدات صلح با فلسطینی‌ها برگزیده می‌شود.

«مرکز هنری ام الفحم» سال ۱۳۷۵/۱۹۹۶ به‌عنوان مکانی برای نمایشگاه‌های هنر معاصر و مرکزی برای هنرهای اصیل عربی و فلسطینی تأسیس شد. این مرکز در طرحی با عنوان «حافظه مکان» با مدیریت مصطفی کبها، با پژوهش در آرشیوهای موجود در فلسطین، انگلستان و آمریکا صدها عکس و سند را که تاریخ فلسطین را از سال ۱۹۰۳ مستندسازی می‌کند، گردآوری کرده است. در ضمن به‌منظور تکمیل مستندات طرح حافظه مکان، با ساکنان ام الفحم و وادی عاره که در دهه‌های مختلف در این مناطق سکونت داشتند، مصاحبه شده است. تعداد قابل توجهی از مصاحبه‌شوندگان این طرح را زنان تشکیل داده‌اند. زنان از آوارگی و بی‌خانمانی در سال‌های مختلف گفته‌اند، در مورد از دست دادن فرزندانشان صحبت کرده‌اند، خاطرات سال‌های اشغال فلسطین را مرور کرده‌اند، و از میراث فرهنگی فلسطین پیش از اشغال سخن رانده‌اند (ام الفحم، ۱۳۸۰).

تاکنون با بیش از دویست تن از زنان ام الفحم گفت‌وگو شده است. به دلیل اینکه مجریان طرح بر این باورند که عمر هر یک فلسطینی که به پایان می‌رسد، بخشی از تاریخ فلسطین مدفون می‌شود؛ گردآوری روایت‌های ساکنان با جدیت و به‌طور گسترده دنبال می‌شود. به‌منظور اطلاع‌رسانی و انتشار مصاحبه‌ها نیز تمهیداتی اندیشیده شده است که در آینده اجرایی می‌شود (بخشی از تاریخ فلسطین، ۱۳۹۰).

حافظه فعال: مصاحبه با فلسطینی‌های ساکن لبنان

«الجنا» یا مرکز منابع عربی برای هنرهای مردمی، در سال ۱۹۸۹/۱۳۶۸ در بیروت پایه‌گذاری شد و از ۱۹۹۱/۱۳۷۰ برنامه‌ای را تحت عنوان «حافظه فعال» با هدف انجام مصاحبه‌های تاریخ شفاهی با فلسطینی‌های ساکن در لبنان اختصاص داد. شماری از راویان این طرح را زنان فلسطینی تشکیل می‌دهند. این برنامه ضمن تأکید بر زنده نگه داشتن تاریخ و هنر فلسطینیان، آشنایی کودکان پناهنده با فرهنگ و آداب و رسوم فلسطین را دستور کار خود قرار داده است (زنده‌اند تا روایت کنند، ۱۳۹۰).

الجنا از ۱۹۹۴ نشریه‌ای در مورد تاریخ و خاطرات فلسطینی‌ها از فلسطین، تبعید، انتفاضه و فرهنگ و هنر فلسطین منتشر می‌کند. کودکان در این مرکز از طریق بسته‌های آموزشی با سرگذشت نسل‌های پیشین آشنا می‌شوند و از طریق این داستان‌ها به بسیاری از سؤالات کودکان در باب پیشینه خانواده و سرزمین آباء و اجدادی‌شان پاسخ داده می‌شود (الجنا، ۱۳۹۱).

آرشیوی علیه فراموشی

محمود زیدان، فلسطینی ساکن در اردوگاه عین الحلوه در لبنان با همکاری دیانا آلن، انسان‌شناس انگلیسی و فارغ‌التحصیل دانشگاه هاروارد، از سال ۲۰۰۲/۱۳۸۱، با ایجاد آرشیو نکبت شروع به ضبط مصاحبه‌هایی با نسل اول آوارگان فلسطینی در اردوگاه‌های لبنان کردند. زیدان خاطرات جالبی از نخستین روزهای اجرای این پروژه دارد؛ اینکه چطور تصویر او و یک زن خارجی از سوی ساکنان اردوگاه جدی گرفته نمی‌شد و هیچ‌کس باور نمی‌کرد این مصاحبه‌ها تنها برای این است که خاطرات فلسطینیان از بین نرود. بخش عمده‌ای از مصاحبه‌های این مجموعه در مصاحبه با زنان فلسطینی شکل گرفته است. در بسیاری از موارد، مصاحبه‌ها به صورت گروهی در بین اعضای خانواده صورت پذیرفته و نسل جوان مشتاق شنیدن خاطرات مادر بزرگ‌هایشان بودند و به مجریان طرح در برگزاری جلسات مصاحبه یاری رساندند.

آرشیو نکبت با بیش از ۳۰۰ تن از زنان فلسطینی مصاحبه کرده است؛ گفت‌وگوهایی طولانی که گاه به شش هفت ساعت در روز (برای مصاحبه با یک

شخص) می‌رسد. آنها تصاویری را که زنان با خود از فلسطین آورده بودند، اسکن و به‌عنوان ضمایم مصاحبه نگهداری کردند؛ مدارکی از جمله اسناد مالکیت زمین و خانه، گواهی‌نامه فارغ‌التحصیلی، اسناد ازدواج، شناسنامه و ... این آرشیو روایت‌های دست‌اولی از شاهدان دوران سلطه انگلستان در فلسطین، زندگی در خاک فلسطین پیش از نکبت، رانده شدن و تبعید را گردآوری کرده است (نکبت، ۱۳۸۲).

عبور از مرزهای تاریخ: تاریخ شفاهی زنان فلسطینی

الن ال فلیسچمن، پژوهشگر گروه تاریخ خاورمیانه در دانشگاه جرج تاون^(۷) در واشنگتن با سفر به فلسطین و کرانه باختری در سال ۲۰۰۶ / ۱۳۸۵، به بررسی تاریخ زنان فلسطینی بر اساس مصاحبه‌های تاریخ شفاهی مبادرت ورزید. این پژوهش دو سال به طول انجامید و حاصل آن در قالب پایان‌نامه دکترای فلیسچمن و مقالاتی در این حوزه منتشر شد. نویسنده با تمرکز بر تاریخ زنان در خاورمیانه و مطالعه منابع مکتوب مرتبط با آن، از جمله نامه‌های شخصی، خاطرات، روزنوشت‌ها و اسناد، پای در راه پژوهش تاریخ شفاهی گذاشت. ویژگی طرح تاریخ شفاهی زنان فلسطینی، نگاه آسیب‌شناسانه پژوهشگر به محدودیت‌های مصاحبه با زنان است. او پس از مصاحبه با ۶۲ زن عرب در سنین مختلف و با جایگاه اجتماعی متفاوت، به برخی از دشواری‌های گردآوری روایت‌های زنان اشاره کرده است. از جمله این مسائل می‌توان به خودسانسوری زنان، تفکر مردسالارانه، بی‌علاقگی به بیان خاطرات و نگرانی از برخورد جامعه پس از بیان واقعیت‌ها اشاره کرد (Fleschmann, 2006: 351 – 371).

مصاحبه با زنان فلسطینی، علاوه بر جمع‌آوری داده‌هایی در زمینه خاطرات زنان از جنگ، آوارگی، امور روزمره، فعالیت نهادهای اجتماعی و ... در راستای تاریخ زنان، به دلیل شرح و تفسیر گام به گام مراحل اجرای پژوهش تاریخ شفاهی و ذکر نکات مهم در این مسیر و مؤلفه‌های موثر بر آن، برای علاقه‌مندان این نحله از تاریخ‌نگاری آموزنده خواهد بود. از نکات حائز اهمیت در این پژوهش میدانی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- زنان در خاورمیانه دچار خودسانسوری هستند، لذا بایستی آنان را به گفت‌وگو تشویق کرد.
- همراهی دختران فلسطینی با مصاحبه‌کننده، در جلب اعتماد زنان مؤثر بود.

- زنان فلسطینی خاطرات بسیاری از حوادث مختلف داشتند که با جزئیات روایت می‌کردند.
- مهم‌ترین داده‌ها مربوط به سؤالات ثانویه یا به عبارتی پرسش‌هایی بود که در
حین مصاحبه به ذهن مصاحبه‌گر می‌رسید.
- مصاحبه‌ها به صورت فردی یا گروهی در جمع خانواده‌ها انجام می‌شد.
- در بسیاری از موارد حضور مردان خانواده مانع از مصاحبه زنان یا ارائه پاسخ‌های
مبهم از سوی آنان می‌شد.

تاریخ شفاهی و حافظه جمعی

در کتاب *زنان فلسطینی: تاریخ شفاهی و حافظه جمعی* تألیف فاطمه قاسم که بر
مبنای پایان‌نامه دکترای نویسنده در سال ۲۰۱۱/۱۳۹۰ تهیه شده است، با ۳۷ زن
ساکن در شهرهای الرمله و لاد مصاحبه شده است. این دو شهر در حال حاضر دربر
گیرنده ترکیبی از جمعیت فلسطینی و یهودی است، اما پیش از ۱۹۴۸ و تأسیس
اسرائیل، شهرهایی کاملاً عربی بودند.

کتاب مذکور از مقدمه و شش فصل موضوعی تشکیل شده است. نویسنده در
مقدمه تفصیلی‌اش از تاریخ و حافظه، حافظه به‌عنوان تهدید، ندهایی از حاشیه، اولین
اقوام فلسطینی و شهرهای مورد اختلاف مسلمانان و یهودیان سخن رانده است. مؤلف
مصاحبه با زنان را تحلیل کیفی کرده و به تناسب در فصل‌های شش‌گانه گنجانده
است. به دلیل اینکه نویسنده فلسطینی است، توانسته به خوبی با زنان ارتباط برقرار
کند و داده‌های متقن و مستندی گردآوری نماید. همچنین به دلیل اشراف بر
موضوعاتی که زنان فلسطینی را پس از ۱۹۴۸ درگیر کرده است، رنج و اندوه آنان را با
دل و جان لمس کرده است و تلاش‌های زنان را برای خلق جلوه‌های انسانیت در
شرایط دشوار، پیش‌چشمان مخاطبان نمایان می‌کند (Ghasem, 2011).

زنان فلسطینی در قالب تصویر

مصاحبه با زنان فلسطینی هم در قالب کتاب، پایان‌نامه و مقاله منتشر شده است، و هم
به شکل فیلم مستند یا برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی. کارل منصور در سال ۱۳۹۵ با

بیش از سی نفر از زنانی که در قدس زندگی می‌کنند، مصاحبه انجام داده است. زنان در این گفت‌وگوها که به صورت صوتی و تصویری ضبط شد، از فرهنگ فلسطین سخن گفتند. آنان ضمن یادآوری سال‌های اشغال کشور و آوارگی، به روش‌های حفظ آداب و رسوم فلسطین و انتقال آن به نسل‌های بعدی اشاره کردند. استواری زنان در سال‌های مقاومت، در حفظ و حراست از تاریخ و فرهنگ فلسطین برای آیندگان درس‌آموز خواهد بود. نتایج حاصل از طرح پژوهشی کارل منصور به صورت فیلم مستند منتشر شده است. او در این فیلم روایت‌های زنان را به صورت موضوعی تفکیک کرده و با کنار هم گذاشتن هنرمندان تصاویر، بیانی جامع از جایگاه زنان در انتقال تاریخ فلسطین ارائه کرده است؛ زنانی که برای حفظ آب و خاک و میراث معنوی آن تا پای جان جنگیدند (روایت تاریخ شفاهی فلسطین، ۱۳۹۵).

«باریکه نور» عنوان طرح پژوهشی دیگری است که داده‌های آن به شکل مستندی با همین نام منتشر شده است. سعید غفاری در سال ۱۳۹۷ با آخرین نسل از ساکنان فلسطین که مجبور به مهاجرت از کشورشان شده بودند، مصاحبه کرده بود. غفاری که فلسطینی است، توانسته به خوبی با مصاحبه‌شوندگان ارتباط برقرار نماید. شماری از روایان این مستند را زنان تشکیل داده‌اند. این مستند به تشریح زندگی فلسطینیان در سه دهه اخیر پرداخته است. همچنین خاطرات مردم در روزهای سکونت و سال‌هایی که این کشور تحت قیمومیت انگلستان قرار داشت، در این مستند نمایش داده شده است (باریکه نور، ۱۳۹۷).

داستان‌های عامیانه فلسطین

کتاب *داستان‌های عامیانه فلسطین: هویت فرهنگی و حافظه*، تألیف فرح ابوبکر بر مبنای مصاحبه با زنان فلسطینی به رشته تحریر درآمده است. زنان به عنوان حاملان اصلی سنن و آداب و رسوم فلسطین، میراث معنوی این سرزمین را در قالب داستان‌هایی روایت کرده‌اند. نویسنده در مقایسه روایت‌ها با منابع مکتوب، به بازسازی این افسانه‌ها پرداخته است. هدف اصلی روایان از بازگویی این داستان‌ها، حفظ و حراست از آن و انتقال به جوانان و نوجوانان است. مهاجرت هزاران فلسطینی از سرزمینشان موجب فراموشی این گنجینه‌ها شده است و انتشار فرهنگ عامه از زبان نسل‌های پیشین، آن را احیاء می‌کند.

دختران جوان با مرور این افسانه‌ها، آنها را در قالبی نو منتشر و به جهانیان عرضه می‌کنند. بدین شکل اشغال فلسطین موجب اضمحلال این سنت‌ها نمی‌شود، بلکه آن را زنده و جاوید نگاه می‌دارد. تاریخ شفاهی این فرصت را فراهم آورد تا مصاحبه‌شوندگان با مرور این روایت‌ها هویت خود را بازیابند و علاوه بر حفظ روحیه مقاومت، در انتقال آن به نسل‌های بعدی نقشی اساسی داشته باشند. زنان از خلال این روایت‌ها، حوادث اجتماعی و فرهنگی چند دهه اخیر را مرور کردند و به جایگاه از یادرفته مادران فلسطین اشاره کردند. آنها تکرار فداکاری‌های زنان را موجب پیوند نسل‌های پیشین با نسل کنونی فلسطینیان می‌دانند. فلسطینی بودن فرح ابوبکر به‌عنوان پژوهشگر کمک شایانی در گردآوری این افسانه‌ها از زبان زنان کهنسال این سرزمین کرده است. آنان با مصاحبه‌گر احساس قربابت کرده و هدف احیای میراث فلسطین را مد نظر قرار دادند (Aboubakr, 2018).

چشم‌اندازهای پیش‌روی تاریخ شفاهی زنان فلسطینی

تأمل در عملکرد زنان فلسطینی در دهه‌های اخیر حاکی از آن است که آنان همواره به‌منزله دیوار مستحکمی با اجرای وظایف چندگانه، در حفظ آرامش و انسجام خانواده، و با تحمل مصائب و حضور مستقیم در عرصه دفاع، جنبش‌های مقاومت را از یأس و ناامیدی محافظت کرده و روحی تازه در کالبد آن دمیده‌اند. زنان فلسطینی در متمرکز کردن نهضت‌ها، با توزیع نشریه‌های سیاسی و شعارنویسی بر روی دیوارها نقشی مهم از خود برجای گذاشتند (شریعت، ۱۳۷۹، ج ۱: ۵۷).

ظهور حکومت خودگردان فلسطین تغییراتی را در مشارکت سیاسی زنان به‌وجود آورد، از جمله این تغییرات، شکل‌گیری مؤسسات زنان متخصص بود که بیشترین تلاش خود را بر مسائلی با ماهیت اجتماعی متمرکز کرده بودند. این مؤسسه اوج حرکت‌های اجتماعی زنان در فلسطین قلمداد می‌شود. این مرحله را به دوران سازماندهی مؤسسات زنان فلسطینی مستقل از جناح‌های فلسطین نام‌گذاری کرده‌اند و فعالیت این سازمان‌ها بر مسائل اجتماعی و خواسته‌های مدنی زنان استوار بود (علم؛ حزباوی؛ حمیدی نسب، ۱۳۹۱: ۵۸).

گفتنی است به‌رغم تلاش‌های محدود به‌منظور تبیین تاریخ زنان با بهره‌مندی از روش پژوهشی تاریخ شفاهی که پیش‌تر شرح داده شد، لازم است به‌صورت همه‌جانبه به این نحله از تاریخ‌نگاری پرداخت و ضمن تکمیل منابع مکتوب، اسناد شفاهی منحصر به فردی پدید آورد. بدین‌شکل هم دختران جوان فلسطینی با تاریخ کهن کشورشان آشنا می‌شوند و هم از مادرانشان می‌آموزند که در آینده دوشادوش سایر اقشار جامعه در دفاع از میهن بکوشند. روایت‌های زنان تاریخ پُردرد و رنج این کشور را به تصویر می‌کشد و سرنوشت غم‌بار زنان آن را به‌طور ملموس در معرض دید خوانندگان قرار می‌دهد. در راستای اجرای طرح‌های تاریخ شفاهی زنان فلسطینی، توجه به نکات زیر سودمند خواهد بود:

- فراخوانی برای مشارکت در ثبت و ضبط تاریخ زنان فلسطینی به دانشگاه‌ها و مؤسسات بین‌المللی فعال در حوزه تاریخ شفاهی ارسال شود.
- بین مؤسسات داوطلب جهت انجام طرح‌ها تعاملی سازنده برقرار گردد.
- سازمانی از بین داوطلبان مدیریت اجرای طرح‌ها را بر عهده گیرد.
- دختران و زنان عرب فلسطینی برای انجام مصاحبه انتخاب شوند تا با مصاحبه‌شوندگان به درستی ارتباط برقرار کنند.
- برای مجریان طرح‌ها، به‌خصوص مصاحبه‌گران دوره‌های آموزشی برگزار شود.
- زنان فلسطینی ساکن در کشورهای مختلف به‌عنوان مصاحبه‌شونده شناسایی شوند.
- با گروه‌های مختلف زنان اعم از رهبران احزاب، کارگران و زنان خانه‌دار مصاحبه شود.
- کمبودها در حوزه منابع تاریخ زنان فلسطینی شناسایی شده و در راستای تهیه سؤالات اولیه مصاحبه استفاده شود.
- مصاحبه‌ها به‌منظور تدوین در اختیار متخصصان تاریخ شفاهی قرار گیرد.
- از تجربیات طرح‌های تاریخ شفاهی زنان در کشورهای اروپایی و آمریکا به‌منظور ارتقای کیفیت تاریخ شفاهی زنان فلسطینی استفاده شود.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب مطرح‌شده در مورد ضرورت اجرای طرح‌های کارآمد در حوزه تاریخ شفاهی زنان فلسطینی، نتایج زیر استنباط شد:

- تاریخ زنان فلسطینی با کمبود منابع دست‌اول، به‌خصوص داده‌های مبتنی بر تاریخ شفاهی مواجه است.

- تاکنون با زنان فلسطینی در جایگاه‌های اجتماعی متفاوت، و با هدف ثبت تاریخ زنان مصاحبه‌های تاریخ شفاهی انجام نشده است.

- طرح‌های تاریخ شفاهی اجراشده در حوزه تاریخ زنان فلسطین، به لحاظ کمی و کیفی در سطح مطلوبی قرار ندارد.

- با توجه به فرصت‌سوزی‌ها و تعلل در اجرای طرح‌های پژوهش‌محور، لازم است به سرعت نسبت به دعوت از داوطلبان به‌منظور اجرای این طرح‌ها اقدام کرد.

- پیش‌بینی بنیانی مستحکم در طرح‌ها و تعیین اهداف دقیق، لازمه به‌کارگیری و در زمره ملزومات آن محسوب می‌شود.

- بایستی مدیریت طرح‌ها بر عهده سازمانی واحد قرار گیرد تا از موازی‌کاری‌ها و انجام کارهای تکراری پرهیز شود.

پی‌نوشت

- (1) Diana Alen
- (2) Ellen L. Fleischmann
- (3) Crossing the boundaries of history
- (4) Nikki R. Keddie
- (5) Interdisciplinary
- (6) Multidisciplinary
- (7) Georgetown University

منابع

- الجنا (۱۳۹۱). بازبایی شده در ۹ آذر ۱۴۰۱، از: <https://algancenter.org>
- الخلیلی، غازی (۱۹۸۱). *المراه الفلسطينیه و الثورة*. فلسطین: عکار، دار السود للنشر.
- ام الفحم (۱۳۸۰). بازبایی شده در ۶ آبان ۱۴۰۱، از: <https://palestinremember.com>
- باریکه نور (۱۳۹۷). بازبایی شده در ۱۱ آذر ۱۴۰۱، از: <https://barikenorr.com>
- بخشی از تاریخ فلسطین جمع‌آوری شد (۱۳۹۰). بازبایی شده در ۵ آبان ۱۴۰۱، از: <https://oral-history.ir>
- روایت تاریخ شفاهی فلسطین (۱۳۹۵). بازبایی شده در ۹ آذر ۱۴۰۱، از: <https://nasim.news>
- زنده‌اند تا روایت کنند (۱۳۹۰). بازبایی شده در ۱۰ آذر ۱۴۰۱، از: <https://meidaan.com>
- شریعت، محمدصادق (۱۳۷۹). *قدس و قطعنامه‌های بین‌المللی*، جلد اول. تهران: نشر سفید.
- علم، محمدرضا؛ حزب‌اوی، سمیه؛ حمیدی نسب، منا (۱۳۹۱). «نقش و جایگاه زن در نهضت فلسطین». *فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ*، دوره ۴، ش ۱ (پیاپی ۱۳): ۵۸.
- کاموس، مهدی (۱۳۸۷). *مفهوم و ماهیت مصاحبه در تاریخ شفاهی*. در مصاحبه در تاریخ شفاهی: مجموعه مقالات چهارمین همایش و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی. تهران: سوره مهر.
- کوینلن، مری‌کی؛ دلیو سامر، باربارا (۱۳۹۲). *راهنمای تاریخ شفاهی*، ترجمه رضا مهاجر. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- ملا ابراهیمی، عزت؛ نریمانی، زینب؛ قنبری، نازی (۱۳۹۰). «نگاه نمادین به زن در شعر معاصر فلسطین». *زن در فرهنگ و هنر*. دوره ۳، ش ۱: ۹۵-۹۷.
- ملا ابراهیمی، عزت؛ یزدان‌پناه، کیومرث (۱۳۸۹). «ناسیونالیسم قومی در ادبیات زنان فلسطینی». *زن در فرهنگ و هنر*، دوره ۲، ش ۲: ۶۹-۷۰.
- نکبت (۱۳۸۲). بازبایی شده در ۱۱ آذر ۱۴۰۱، از: <https://nekbatt.com>
- Aboubakr, Farah (2018). *The folktales of Palestin: cultural identity, memory and the political of storytelling*. London: Tauris.
- Cluck, Sherna Bergr (2006). *Oral history. Is it so ser? In Handbook of oral history*. Edited by Thomas L, Charlton Lois E. Altamira Press.
- Ghasem, Fatemeh (2011). *Palestinian women: oral history and preservation of memory*. London: Zayd Yuks.
- Fleschmann, Ellen (2006). "Crossing the boundaries of history: exploring oral history in researching Palestinian women in the mandate period". *Women's history review*, 5: 3: 351- 371.